

Arap Tasavvufî Romanlarının Yapısı ve Kurgusu The Plot and Fiction of Arabic Sufism Novels

Ethem Demir^a

^a Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, Bursa.
e-Posta: ethemdemir84@gmail.com , <http://orcid.org/0000-0002-4877-7578/>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi:	30.04.2019
Kabul Tarihi:	31.05.2019
Yayın Tarihi:	26.06.2019

Özet

Arap edebiyatının yükselen değeri durumunda olan roman, bireyin sosyal etkileşimini yansıtmaya, toplumu doğrudan etkileme ve meramını dile getirme noktasındaki yetkinliğinden dolayı haklı olarak son bir asırdır en çok ilgiye mazhar olan ve hakkında konuşulup çeşitli fikirler üretilen bir sanat dalı olmuştur. Zaman içerisinde izlek ve teknik açıdan zenginleşerek başarı trendini sürdüren roman sanatı, diğer türler gibi tasavvufî roman türünü de bünyesine katmıştır. İslâm'ın kültürel tarihi mirasını yeniden yorumlama ve bu anlamda bir kişilik inşa etme hedefiyle hareket eden bu roman türü, roman sanatına yeni bir ses getirmiştir. Nefis tezkiyesi, vecd, sahv, setr ve murâkabe gibi tasavvufî değerleri kazanmak için sûfîlerin çıkmış oldukları seyrü sülûk şeklindeki mânevî yolculuklarına yer veren tasavvufî roman, bu manada tasavvufun derünü âlemine inmeye hedeflemiştir. Tasavvufun mânevî hallerinin yanı sıra sûfîlerin hayatlarını ve toplumsal rollerini de irdeleyen söz konusu roman türü, bu kapsamda asırlar boyunca İslâm toplumunu derinden etkilemiş olan tasavvufun sosyokültürel tasvirini yapmıştır. Son yarım asırda vücut bulup gelişen ilgili roman türü, işaret edilen tematik özgünlüğünün yanı sıra roman tekniği noktasındaki tasavvufî anlayışıyla da oldukça dikkat çekmiştir. Romanın yapısal unsurları olan zaman, mekân, karakter ve olay örgüsünü tasavvufî bir anlayışla yeniden yorumlayan bu roman türü, söz konusu unsurlara tasavvufî bir anlam yüklemiştir. Diğer roman türleri gibi zamanı hızlandırma, yavaşlatma, ilerletme ve geriye götürme gibi zamanın farklı kullanımlarına yer veren bu roman türü, sadece tasavvufî anlayışta bulunabilen bast-ı zaman gibi farklı bir zaman kullanımına da yer vermiştir. Bu anlamdaki farklılığını mekân, karakter ve olay örgüsünde de ortaya koyan tasavvufî roman, bu kapsamda roman sanatına birçok yenilik kazandırmıştır. Kullandığı farklı tekniklerle romanın söz konusu unsurlarını tasavvufî bir renge büründürerek romanın yapısında özgün bir çeşitliliğe giden tasavvufî roman, bu özgünlüğünü romanın kurgusuna da yansıtmıştır. Keşf, vuslat, sahv, vecd, râbita ve mucâhede gibi pek çok tasavvufî kavramı kullanarak roman dil ve üslûbunda farklı bir yol izleyen bu roman türünün, yer verdiği dergâh konuşmalarıyla diyaloglarda da özgün bir yol izlediği görülmüştür. Arap tasavvufî romanını teknik açıdan inceleyen bu çalışma, söz konusu edebî yazım türünün roman tekniğine getirdiği tasavvufî nitelikli yeni açılıma farklı yönlerden ışık tutmuştur. Bu manada alanında öncü bir role sahip olan ilgili makale, tasavvufî romanın yapısal ve kurgusal unsurlarına değinerek bu roman türünün özgünlüğünü örnekleriyle ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Modern Arap Romanı, Tasavvufî Roman, Tasavvufî Roman Unsurları, Roman Tekniği.

GİRİŞ

Romanla XIX. yüzyılda Batı edebiyatından yapılan tercümelemlerle tanışan Arap edebiyatında, ilk olarak tarihî roman örnekleri yer almıştır.¹ Ancak daha sonra tematik ve teknik açıdan gelişen roman sanatı, zamanla çeşitlenerek pek çok yeni roman türünü Arap

¹ Şevki Dayf, *el-Edebu'l-Arabiyyi'l-mu'âsır fî Mısır*, (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.),174-175.

edebiyatına kazandırmıştır. Arap toplumunun siyasi ve sosyal birçok sorunla boğuştuğu bir dönemde dikkatleri - insana huzur veren - mânevî bir âleme yönlendirmek için bazı Arap edebiyatçıları, tasavvufî roman adında farklı bir yazım türünü ortaya koymuşlardır.

1960'lı yıllarda Necîb Mahfûz'un *et-Tarîk* (الطريق) (1964) adlı romanıyla temeli atılan tasavvufî roman, 1980'li yıllarda Cezayirli yazar et-Tâhir Vattâr'ın *el-Havât ve'l-kasr* (الحوات والقصر) (1980) ve Mısırlı yazar Cemâl el-Gitânî'nin *Kitabu't-Tecelliyât I* (كتاب التجليات) (1983), *Kitabu't-Tecelliyât II* (1985) adlı romanlarıyla ilk önemli başarısını ortaya koymuştur. Nitekim tasavvufî romanın temel unsurları olan zaman, mekân, karakter ve olay örgüsü, ilk defa bu dönemde özgünlüğünü ortaya koyabilmiştir. Tema ve teknik konusunda kazandığı çeşitlilikle roman sanatındaki edebî özgünlüğünü 1990'lı yıllarda sağlamlaştıran bu roman türü, başta Mağrip olmak üzere birçok Arap ülkesinde yapılan edebî çalışmalarla 2000'li yıllarda en başarılı dönemini yaşamıştır.²

Edebî örneklerine daha çok Mağrip ülkelerinde karşılaşılan tasavvufî roman, tema ve terminoloji noktasında Kur'an merkezli yeni bir edebî tür iddiasıyla ortaya çıkmıştır. İslam'ın kültürel tarihi mirasını edebî bir yolla günümüz insanıyla yeniden buluşturma hedefindeki tasavvufî roman, söz konusu kültürel mirasa karşı günümüzdeki Müslümanlarda bir hassasiyet oluşturmayı arzulamaktadır.³

Roman sanatındaki tematik özgünlüğüyle dikkat çeken tasavvufî roman, teknik açıdan da söz konusu özgünlüğünü korumuştur. Nitekim tasavvufî romanın teknik özelliklerine bakıldığında epizotlarını⁴ kuşatan zaman, onlara sahne olan mekân, onları canlandıran karakter ve zihinden vücuda getiren üslûp ve diyalogların çoğunlukla tasavvufî bir anlayışla kurgulandığı görülmektedir.

Zaman, mekân, karakter ve olay örgüsü gibi romanın yapısal unsurlarını yaygın anlayışın yanında tasavvufî bir anlayışla da kurgulayan tasavvufî roman, örneğin daha çok fiziki anlamda kullanılan zaman unsurunu bazen bast-ı zaman⁵ gibi tasavvufî bir anlamda kullandığı olmuştur. Zaman unsuruna ilişkin bu kullanım çeşitliliğini diğer unsurlarda da sürdüren tasavvufî roman, bu manada roman sanatına farklı bir anlayış kazandırmıştır.

Arap tasavvufî romanların teknik analizine ilişkin literatüre bakıldığında Türk edebiyatında tez, kitap ve makale gibi herhangi bir düzeyde akademik bir çalışmanın yapılmadığı, Arap edebiyatında ise çeşitli tasavvufî romanlara yönelik farklı düzeyde akademik çalışmalar yapıldığı görülmüştür.⁶ Ancak bu çalışmalar da gerek konuyu kapsamlı olarak değerlendirmeyip belli bazı romanlara yoğunlaşması gerekse de söz konusu romanların tüm unsurlarını sadra şifa olacak düzeyde değerlendirememiş olmasından dolayı tarafımızca yetersiz bulunmuştur. Bu sebeple *zaman* unsurundan başlamak üzere romanın tüm yapı öğelerini tasavvufî bir bakış açısıyla yorumlayarak Türk okuruna tanıtma zarureti doğmuştur.

1. ZAMAN

Yer aldığı bilim dalına göre farklı tanımlara sahip olabilen zaman kavramı, roman sanatındaki rolüne nazaran roman olaylarının vuku bulduğu vak'a ve gerçek zaman⁷ dilimleri

² el-İttihâd, "er-Rivâyetü'l-süfiyye...mevsimü'l-hicreti ile'l-gaybiyyât", erişim: 15 Mart 2019, <https://www.alittihad.ae/article/48498/2016>; Sekâfât, "et-Tehâvvulâtü'l-ma'rifiyyetü'l-cedide fi'r-rivâyeti'l-'Arabiyye be'de 1990 milâdi", erişim: 15 Mart 2019, <http://thaqafat.com/2015/06/26311>.

³ Abdullatif el-Verârî, "er-Rivâyetü'l-'irfâniyye: Kadâya'n-nev'î, el-kitâbe ve'l-mutahayyel", *Mecelletü zevât* 10, (Mayıs 2015), 12-13.

⁴ Epizot; hikâye ve roman gibi kurgusal metinlerindeki olay örgüsü içerisinde yer alan ikinci derecedeki olaylardır.

⁵ Bast-ı zaman, ilâhî iradeyle bätünü zaman nimetine mazhar olan kişi için, uzun olan zamanın kısılmasıdır. (Kemalüddin Abdurrezzâk el-Kaşânî, *Letâifu'l-'ilâm fi işârâti ehli'l-ilhâm*, thk. Ahmed İbrahim es-Sâyih, 1. Baskı, (Kahire: Mektebetü's-Sakâfeti'd-Diniyye, 2005) 1: 234-235.).

⁶ Bu çalışmalar için bk. Kerime Bükreş, *el-Vezâifü's-serdiyye ve'd-delâliyyetü li'l-hitâbi's-süfi fi'r-rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-mu'âsirati 'Şecere't-l-'âbid' li 'Ammâr Ali Hasan nemûzec* (Doktora Tezi, Muhammed Bûdiyâf el-Mesile Üniversitesi, 2017); Abdurraşid Humeysi, *Huduru't-tasavvuf fi'l-hitâbi'r-revâi'l-'Arabiyyi'l-mu'âsir*, (Doktora Tezi, el-Hâc Lahdar- Bâtine Üniversitesi, 2017); Havle Şeybânî - Sümeyye Serdük, *er-Remzu's-süfi fi rivâyeti 'el-Veliyu't-Tâhir yerfe'u yedeyhi bi'd-du'a' li't-Tâhir Vattâr*, (Yüksek Lisans Tezi, el-Arabî bin Mûheydi - Ümmü'l-Bevâki Üniversitesi, 2018); et-Tayyib Mirgâd, *Tikniyyâtü's-serdi'r-revâi fi rivâyeti 'el-Veliyu't-Tâhir yerfe'u yedeyhi bi'd-du'a' li't-Tâhir Vattâr*, (Muhammed Haydar- Biskra Üniversitesi, 2015); Esmâ Deylemî, *el-bünyetü's-serdiyye fi rivâyeti eyyâmî'l-insâni's-seb'a li Abdilhakim Kasım*, (Yüksek Lisans Tezi, Muhammed Bûdiyâf el-Musile Üniversitesi, 2017); Neclâ Necâhî, "Delâletü'l-me'âlimi'l-mekâniyye fi's-serdi'l-'irfâni beyne't-târihi ve'l-mutehayyel rivâyetü'l-havâmim li 'Abdililâh b. 'Urfe inmûzec", *Mecelletü'l-'allâme*, 1/1 (Ocak 2016); Âsiye Muhammed Vedâatullah, "eş-Şahsiyyetü's-süfiyye fi edebî't-Tâhir Vattâr rivâyetü 'el-Veliyu't-Tâhir' nemûzec", *Mecelletü'l-ülümü'l-insâniyye* 14, (Şubat 2014); Âsiye Metlef, "et-Tecribü's-süfi fi'r-rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-mu'âsire - ab'âduhü ve tecelliyâtuhü", *Mecelletü't-ta'limiyye*, 4/10 (Mayıs 2017); Vuznâni Bûdâvud, *el-Lugatü's-süfiyye 'inde Cemâl el-Gitânî*, *Mecelletü'l-havliyyâti't-turâs*, 6 (2006).

⁷ Vak'a zamanı, romanda değinilen olayın gerçekleştiği kurgusal zaman dilimidir. Gerçek zaman ise söz konusu

şeklinde ifade edilebilmektedir.⁸ Mekân, olay ve karakterin yanında romanın dördüncü bir temel unsuru durumunda olan zaman, romanı meydana getirmede, onu edebî bir hüviyete kavuşturmada ve okur nezdinde anlamlı kılmada kilit bir rol oynamaktadır.⁹ Bu anlamda güçlü ifadelerle zaman unsuruna yer vermeyen romanların dağınık ve okur açısından anlaşılabilir bir realitedir.

Zaman kavramının sosyal, siyasî, tarihî, felsefî, otobiyografik, polisiye ve diğer roman türleri için ifade ettiği önem, tasavvufî romanlar için de geçerlidir. Nitekim diğer roman türlerinde olduğu gibi tasavvufî romanlarda da yukarıda işaret edilen zaman dilimleri aktif bir şekilde kullanılmıştır.

Zaman kavramının tasavvufî romanlarda işleniş yöntemine ve örneklerine değinmeden önce bu kavramın tasavvuf ilminde ifade ettiği anlama değinmek konunun bir bütün olarak anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Zaman kavramına tasavvufî zâviyeden bakıldığında zaman, sadece tarikatla ilgili fiillerin yapıldığı an ve sūfinin içinde bulunduğu mânevî haldir.¹⁰ Diğer bir ifadeyle sūfiler, genel nesnel zaman yerine söz konusu zaman içerisinde kişinin rabbiyle murâkabe halinde olduğu vakti zaman olarak değerlendirmişlerdir. Bu sebeple sūfiler, zamanı vakit kelimesiyle ifade etmişlerdir.

Zaman kavramıyla ilgili olarak tasavvufî romanlara bakıldığında bir orta yolun takip edildiği görülmektedir. Nitekim bu romanlar, diğer roman türlerinde olan nesnel zamanın tüm dilimlerine yer verdiği gibi zamanı kişinin rabbiyle olan murâkabe haliyle sınırlayan tasavvufî zamana da yer vermiştir. Bu manada gerçek zaman örneklerine de yer veren tasavvufî romanlar, söz konusu zaman türünün farklı kullanımları olan zamanda geriye ve ileriye gitme, zamanı hızlandırma ve yavaşlatma yöntemlerinden yararlanmışlardır. Örneğin zamanı hızlandırma anlamdaki bir kullanıma Mısırlı yazar Abdülhakim Kâsım'ın *Eyyâmu'l-insâni's-seb'a* (أيام الإنسان السبعة) adlı romanında şu ifadelerle yer almıştır:

في الليالي الصيفية المقمرة يدور الكلام ماذا عن أيام السرور قليلة على مدرا العام و الزمن بينها مفروش بالكذ و العناء ومولد السلطان فريد في أيام السرور تلك السفرة الغربية إلى طنطا ثم الليالي هناك متفجرة بالأضواء والغناء والهيّاج

“Yaz geceleri ay ışığı altında sene boyunca yaptığımız o sohbetler ne güzeldi. Bununla beraber zaman, bazen beraberinde sıkıntılar da getirdiği oluyordu. Ancak Şeyhin doğum günü, en mutlu olduğumuz gündü. (Şeyhi görmek için) Tantâ'ya yaptığımız ziyaret ve geceleri orada şahit olduğumuz hadra,¹¹ zikir ve kasideleri unutmak mümkün değildir.”¹²

Verilen örnekte yazar, sene boyunca yaptıklarını ve şeyhinin memleketi olan Tantâ'ya düzenlediği seyahatini özetleyerek ifade etmiştir. Bu süre zarfında yaşananları detaylı tasvirlerle dile getirmeyen yazar, roman sanatının kuralları doğrultusunda zamanı hızlandırma tekniğinden yararlanmışlardır.

Tasavvufî romanlar, diğer roman türlerinin aksine sene, ay, gün ve saatlerle ölçülebilen gerçek zamanın yanında tasavvufî zaman anlamındaki “vakit” kavramını da kullanmıştır. Zira ilgili romanlara bu veçheden bakıldığında yaygın bir şekilde olmasa da bazılarının bu manadaki bir zaman kullanımına yer verdiği görülmüştür. Tasavvufî zaman şeklinde de ifade edilebilen bu zaman dilimine *el-Veliyu't-Tâhir ye'udü ilâ makâmi'z-zekî* (الولي الطاهر يعود إلى مقامه الزكي) (1999) adlı romanında yer veren Faslı yazar et-Tâhir Vattâr, mânevî bir anı yaşayan romanın başkahramanı el-Veliyu't-Tâhir'den bahsederken şu ifadelerde bulunmuştur:

خطر له خاطرة لم يشأ أن يفصح عنها، لم يشأ أن يقول، ربما أنجبت الأخوات المائتان وواحدة، نسلا تضاعف في كل هذا الوقت الذي قضيته في الغياب. لا يدري الولي الطاهر كم استغرقت هذه الغيبة، فقد تكون لحظة وقد تكون ساعة، كما قد تكون قرونا عديدة

“Yerinde oturuyorken aniden kalbine bir şeyler doğdu; fakat hissettiği şeylerin ne olduğunu bize anlatmadı. Daha sonra da şöyle dedi: ‘Öyle zannediyorum ki, o kardeşlerin çocuk sayısı iki yüze ulaştı. Öyle görünüyor ki gaybet¹³ halinde olduğum sırada onların nesli epey artmış.’ Ancak el-Veliyu't-Tâhir, bu gaybet halinin ne kadar sürdüğünü bilmiyordu. Bu süre; bir

vak'ının yaşandığı nesnel zamandır. (Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 10. Baskı, (Ankara: Öncü Yayınları, 2009), 126).

⁸ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 126.

⁹ Abdulkadir Bilgarbî, *el-Bünyetü'z-zamaniyye fi'r-rivâye*, (Yüksek Lisans Tezi, Cezâir Üniversitesi, 2006), 8.

¹⁰ Semih Ceylan, “VAKIT”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42: 491-492.

¹¹ Hadra, bazı tarikatlarda belli zamanlarda tekede yapılan cehri zikirlerdir. (Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: İfav Yayınları, 1994), 144.

¹² Abdülhakim Kâsım, *Eyyâmu'l-insâni's-seb'a*, (Kahire: Dâru's-Şurûk, 1965), 88.

¹³ Tasavvufî bir terim olan gaybet kelimesi, kalbe gelen mânevî haller sebebiyle sūfinin dünya hayatına ilişkin olaylara ve eşyalara karşı duyarlılığını kaybetme halidir. (Ebu'l-Kâsım Zeynü'lislâm Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyrî*, thk. Abdülhalim Mahmud - Mahmud b. Şerif, (Kahire: Metâbü Müesseseti Dâri's-Şa'b, 1989), 150.)

*an, bir gün belki de asırlardı.*¹⁴

Verilen örnekte gerçek zaman dilimleriyle ölçülemeyen tasavvufî bir zaman dilimine yer verildiği görülmektedir. Zira romanın başkahramanı el-Veliyu't-Tâhir, kalbine gelen mânevî bir halle gaybet âlemine dalıyor. Gerçek anlamda çok kısa bir süre olan bu halin, tasavvuf literatüründe yaygın olarak bilinen “bast-ı zaman” yoluyla asırlara yayıldığı anlaşılmaktadır. Vattâr'ın ilgili romanında yer alan bir diğer örnekte bast-ı zaman olgusu şu şekilde ifade edilir:

ذاكرة الولي الطاهر تستعيد صوراً وأخيلة، عن وقائع جرت، لكن لا يميز، أو حتى يتصور زمن وقوعها، أمس واليوم والسنة الماضية، والقرن الماضي، كلها، أن قد يصغر وقد يكبر، قد يطول وقد يقصر.

*“el-Veliyu't-Tâhir, ara ara daha önce meydana gelmiş bazı mânevî olayları düşünüyor. Ancak iç içe geçmiş bu olayları zihninde berraklaştıramıyor, hatta ne zaman yaşandığını da bir türlü hatırlayamıyor. Dün gece mi, bugün mü, geçen yıl mı, geçen asrın tamamında mı? Yaşadığı o hal; bazen kısaltır, bazen uzar.”*¹⁵

Örnekte roman kahramanının tasavvufî zaman dilimi olarak ifade edilen mânevî hal içerisinde bulunduğu işaret eden Vattâr, bu halin “bast-ı zaman” yoluyla genişlediğini hatta bazen asırlara varan uzunluğa ulaştığını belirtmiştir.

Zaman unsurundan sonra roman sanatının vazgeçilmez diğer bir unsuru olan mekânın tasavvufî romanlarda nasıl kurgulandığına ve bu tür romanlar için ne derece anlamlı olduğuna değinmek konunun bütünlüğü için şüphesiz değerli bir husustur.

2. MEKÂN

Roman olaylarının gerçekleştiği sahne olarak tanımlanan mekân, roman sanatının temel yapı unsurlarındandır. Zira mekânın bu anlamdaki işlevine yakından bakıldığında roman olaylarına ev sahipliği yaptığı ve karakterleri psikolojik, fiziksel ve sosyolojik olarak okura tanıtmaya noktasında önemli katkılarda bulunduğu görülmektedir. Bu anlamda karakterin zihin dünyasını, kültürel ve toplumsal hayatını yansıtmaya noktasında mekânın romandaki rolü önemlidir.¹⁶

Mekânın sahip olduğu söz konusu öneme binaen diğer roman türlerinde olduğu gibi tasavvufî romanlarda da açık ve kapalı tüm fiziki mekân çeşitlerinin güçlü ifadelerle yer aldığı görülmektedir. Açık mekân olarak tarihî süreç içerisinde tasavvufun etkin olduğu birçok yeri sahne olarak kullanan tasavvufî romanlar, özellikle Anadolu, Mağrip, Irak, Kahire, Şam, Mekke, Endülüs ve Bağdat gibi tarihî yerleri tercih etmiştir. *Tavâsinü'l-Gazzâlî* (طواسين الغزالي) adlı tasavvufî romanında tarihî bazı şehirlere yer veren Abdülilâh b. 'Urfe, bu noktada şöyle demiştir:

ودع الغزالي الأصدقاء والزملاء والإخوان في جرجان رجاء أن يجتمعوا بعد ذلك في نيسابور خرج مع أخيه أحمد وبمما صوب طوس بمفردهما كانت الطريق إلى طوس محفورة بالمخاطر

*“Gazzâlî, Nîsâbûr şehrinde daha sonra tekrar bir araya gelmek üzere arkadaşlarıyla Curcân'da vedalaştı ve kardeşi Ahmet'le beraber Tûs şehrine doğru hareket etti. Ancak Tûs şehrine giden yol eşkiyalardan dolayı oldukça tehlikeliydi...”*¹⁷

Tasavvufî romanlara kullandığı açık mekânlar bağlamında bakıldığında bu tarihî şehirlerin merkezinden ziyade köylerinin daha çok tercih edildiği görülmektedir. Söz konusu romanların böyle bir tercihte bulunmasında münzevî bir hayatı esas alan tasavvufun gerçek anlamda kalabalık olan şehirlerden ziyade تنها olan köylerde yaşandığına dair ilgili roman yazarlarının düşüncesi etkili olmuştur. Bu anlamda bir grup dervişin gündelik köy hayatına ışık tutan Abdülhakîm Kâsım, kaleme aldığı *Eyyâmu'l-insânî's-seb'a* adlı romanında şu ifadelerle yer vermiştir:

في كل مساء يلتئم شمل هؤلاء الأصحاب عملوا طول النهار في الأرض حتى تشققت أيدهم وصاحوا وصرخوا في الأولاد والنساء وساطوا البهائم... في المساء جاءوا الدوار هم الآن نادمون حكما ينظرون إلى كد اليوم بودعة وبيتسمون....

“Gündüz tarlalarda çatık kaşlı bir şekilde çalışan erkeklerin kazma kürek tutmaktan ve toprakla uğraşmaktan elleri nasır bağlar. Özellikle öğlen vakti kavurucu sıcaklara maruz kalınca çok sinirli olurlar; öyle ki kadın ve çocukları basit herhangi bir şey için bile azarlarlar. Bazen, kendileriyle tarlayı sürdükleri hayvanları da kamçılarlar... Ancak akşam olduğunda

¹⁴ Wattpad, et-Tâhir Vattâr - el-Veliyu't-Tâhir ye'ûdü ilâ makâmi'z-zekî, erişim: 22 Mart 2019, <https://www.wattpad.com/428143-الطاهر-وطار-الولي-الطاهر-يعود-إلى-مقامه-الزكي>.

¹⁵ Wattpad, et-Tâhir Vattâr - el-Veliyu't-Tâhir ye'ûdü ilâ makâmi'z-zekî.

¹⁶ Necâhî, “Delâletü'l-me'âlimi'l-mekâniyye fi's-serdi'l-irfâni beyne't-târihi ve'l-mutehayyel rivâyetü'l-havâmim li 'Abdülilâh b. 'Urfe in müzec”, 191.

¹⁷ Abdülilâh b. 'Urfe, *Tavâsinü'l-Gazzâlî*, 1. Baskı, (Beirut: Dâru'l-Âdâb, 2011),79.

*zikir meclislerinde toplanan bu adamlar, mütebessim bir hale bürünürler.*¹⁸

Tasavvufî romanlara kapalı mekânlar noktasında bakıldığında ibadetlerin yapıldığı cami, ilim halkalarının kurulduğu medrese ve zikir meclislerinin oluşturulduğu tekke gibi yerlerin daha çok kullanıldığı görülmektedir. Ancak işaret edilen bu kapalı mekânlar arasında sūfinin zikir yaptığı, tasavvufî sohbetlerde bulunduğu, inzivaya çekildiği ve rabita gibi tarikata ilişkin birçok ibadetini yaptığı tekkeler özellikle dikkat çekmektedir. Kaleme aldığı *Şeceretu'l-‘âbid* adlı tasavvufî romanında tekkenin işlevine işaret eden Mısırlı yazar ‘Ammâr Ali Hasan, bu kapsamda şu ifadelerle yer vermiştir:

بعد أسبوع طلبت من الراهب أن سياعدني في بناء الزاوية إلى جوار الدير فجاء إلي بسبعة من رجال وقال لهم ابنوا زاوية الشيخ عاكف في المكان الذي يريد اخترت مكانا على يمين الدير و جاء الرجال بأحجار...ساعات طويلة أفضيتها في الصلاة وقرآءة القرآن و التهجد وساعات مثلها أستغرق في تأملات عميقة تضعني على حافة الغياب...نهار و ليل شمس و قمر برد و حر أيام تمضي و سنون يركب بعضهم بعضا و أنا لأحسبها يأتي الزائرون إلى الدير ثم يمضون في طريقهم إلى بلادهم بعضهم يتوقف أمام زاويتي متعجبا...و بعضهم يطلب جرعة ماء من قلتي الباردة دوما و بعضهم يطلب كسرة خبز مما يأتي من الدير كل صباح و مساء ينادي علي أحد الياقعين يا شيخ عاكف ثم يطرق باب الزاوية و يضع طاولة الطعام و ينصرف بصمت

“Bir hafta geçtikten sonra manastırın hemen yanında bir tekke inşa etmeye karar verdim ve manastırın rahibinden yardım istedim. Bunun üzerine o da bana yedi adam getirdi ve Şeyh Âkif’e istediği yerde bir tekke inşa edin, dedi. Ben de manastırın sağında bir mekân belirledim, onlar da yapmaya başladılar... Tekkenin yapımı tamamlandıktan sonra bıkmadan usanmadan bazen saatlerce namaz kılıyor ve Kur’an okuyor bazen de beni gaybet âleminin sahilinde dolaştıran derin bir tefekküre dalyordum. Tekkede İbadet ve tefekkürle meşgulken hiç farkında olmadan geceler gündüzü, güneş ayı, sıcaklık soğuğu kovalıyor ve seneler su gibi akıp gidiyordu. Manastırı ziyaret edip evine dönen insanlardan bazıları, tekkemin önünde durup şaşkınlıkla ona bakar... Bazıları da gelip soğuk testimden su içerdi. Yemeğimi de bir genç manastırdan getirir, tekkenin kapısını vurur, yemek tabağını içeriye bırakır ve sessizce geri giderdi.”¹⁹

Verilen örnekte tekkenin yapımından sahip olduğu işleve kadar pek çok yönüne değinen yazar, bu kapsamda tekkenin nasıl yapıldığına, orada inzivaya çekilen Şeyh ‘Âkif’in hangi ibadetlerle meşgul olduğuna, bu aşamada yemek ihtiyacını nasıl karşıladığına ve tekkedeki inzivânın ne kadar uzun olduğuna işaret etmiştir. Örnekte dikkat çeken önemli bir unsur da tekke ve manastırın, rahip ve ‘âbidin bir arada zikredilmesidir. Bu manada bir örneğe kitapta yer verilmesi, nüfusunun % 9’u Hristiyan olan bir ülkenin dini çeşitliliğine ve Hristiyanlıktaki ruhbanlık hayatına işaret etme arzusundan kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim yazarın kilise yerine manastır kelimesini tercih etmesi, bu kanaati güçlendirmektedir.

Açık ve kapalı birçok fiziksel mekâna yer veren tasavvufî romanlar, diğer roman türlerin aksine tasavvufta önemli bir mekân olarak kendisinden bahsedilen *makâm* denilen mânevî bir mekâna da yer vermiştir. Tasavvufta kulun nefis tezkiyesi ve ibadetle ulaştığı mânevî hal²⁰ olarak tanımlanan makâm kavramına birçok tasavvufî romanda işaret edilmiştir. Kaleme aldığı *Sâbi’u’l-eyyâmî’l-halk* adlı romanında Abdulhâlik er-Rukkâbî, betimleme yoluyla söz konusu mânevî mekânlara şu ifadelerle işarette bulunmuştur:

كان تلك المكتبات كانت أشبه بالمقامات التي يرتقي إليها السالك في طريق التصوف

“O kütüphaneler, sâlikin tasavvuf yolunda mesafeler kat ederken yükseldiği makâmlara benziyor.”²¹

Roman sanatının yapı öğelerinin başında şüphesiz karakter gelmektedir. Karakterin yüklendiği bu önemli misyondan dolayı “Roman karakterdir.” sözü edebiyat çevrelerinde makes bulmuştur. Roman sanatındaki öneminden hareketle karakterin tasavvufî roman türünde nasıl bir rol oynadığına değinmemiz anlamlı olacaktır.

3. KARAKTER

Roman olaylarını yönlendiren, yazarın düşüncelerini canlandıran ve esere aksiyon kazandıran canlı veya cansız varlıklar şeklinde tanımlanan karakter, romanın diğer unsurlarına da hareketlilik kazandırmakta ve onların anlamlı birer unsur olmalarını sağlamaktadır.²² Karakterin söz konusu öneminden dolayı diğer tüm roman türlerinde olduğu gibi tasavvufî romanlarda da güçlü bir şekilde yer almıştır. Ancak her roman türü, rol verdiği

¹⁸ Kâsım, *Eyyâmü’l-insâni’s-seb’a*, 10.

¹⁹ ‘Ammâr Ali Hasan, *Şeceretu’l-‘âbid*, 1. Baskı, (Kahire: Dârü’ş-Şurûk, 2011), 391-393.

²⁰ Kuşeyrî, *Risâletü’l-Kuşeyrî*, 91.

²¹ Abdulhâlik er-Rukkâbî, *Sâbi’u’l-eyyâmî’l-halk*, 4. Baskı, (Beyrut: el-Müessesetu’l-Arabiyyetu li’l-Dirâseti ve’n-Neşri, 2011), 34.

²² Sa’d ‘Avde Hasan ‘Udvâni, *eş-şahsiyye fi a’mâli Ahmed Refk ‘Avad er-rivâiyye: Dirârese fi dev’i’l-menâhici’n-nakdiyye*, (Yüksek Lisans Tezi, Gazze İslâm Üniversitesi, 2014), 7; Latif Zeytûnî, *Mu’cemu mustalahâti nakdi’r-rivâye*, 1. Baskı, (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 2002), 113-114.

karakterleri kendine has terminolojiyle nitelendirdiği gibi tasavvufî romanlar da kimi karakterlerini şeyh, velî, gavs, veted ve kutub²³ gibi tasavvufî vasıflarla nitelendirmiştir. ‘Ammâr Ali Hasan, bu durumu *Şeceretu’l-âbid* adlı romanında şu ifadelerle örneklendirmektedir:

حين وصل الشيخ إلى ما جرى للحاج حسين هز رأسه وكأنه يبحدث في قعره عن أي معنى معلومة يقولها للناس الذين يمدون أذانهم متلهفين إلى كل حرف يخرج من فم الشيخ

“Şeyh, Hacı Hüseyin’den bahsetmeye başladığı sırada dinleyiciler onu pür dikkat dinlemeye yöneldiler. Şeyh, başını salladı, büyük bir iştiaqla ağzından çıkacak her söze kulak kabartmış topluluğa sanki bir şeyler söyleyecekti.”²⁴

Tasavvufî romanlardaki karakterlerin önemli bir bölümü hayali karakterlerden seçilmişken önemli bir bölümü de tarihsel gerçeklikleri bulunan Gazzâlî, İbnü’l-Arabî, Cüneyd Bağdâdî ve Maruf el-Kerhî gibi tasavvufî şahsiyetlerden seçilmiştir.²⁵ Zira bu anlamda bakıldığında *Tavâsinü’l-Gazzâlî* adlı romanın başkahramanı İmâm Gazzâlî, *Bilâdü’s-sâd* (بلاد (جبل القاف) adlı romanın başkahramanı Ebû’l-Hasan eş-Şüşterî ve *Cebelü’l-Kâf* adlı romanın başkahramanı da İbnü’l-Arabî olduğu görülmektedir.

Tasavvufî romanlardaki karakterlerin önemli bir bölümü, tarihî tasavvufî şahsiyetlerden seçildiği için ilgili romana karşı okur nezdinde de büyük bir teveccüh ve saygı söz konusu olmaktadır.²⁶ Söz konusu karakterlerin gerek okur gerekse de toplum nezdindeki saygın kişiliklerini dikkate alan edebiyatçılar, kaleme aldıkları tasavvufî romanlarında sûfî karakterlerini saygın kişiliklerine hâlel gelmeyecek, toplumdaki olumlu algılarına gölge düşmeyecek ve okurun bu noktadaki görüşleriyle çelişmeyecek şekilde nitelendirdikleri görülmektedir.

İlgili romanlara bu veçheden bakıldığında tasavvufî karakterlerin manen çok güçlü oldukları ve keramet olarak tanımlanan pek çok harikulade fiiller içerisinde buldukları görülmektedir. Nitekim Faslı edebiyatçı Abdülilâh b. ‘Urfe’nin *Cebelü’l-Kâf* ve Abdülhâlik er-Rukkâbî’nin *Sâbi’u eyyâmi’l-halk* adlı romanları pek çok keramete yer verme noktasında özellikle dikkat çekmektedir. İbn ‘Urfe’nin bu romanında başkahraman İbnü’l-Arabî’nin kerametlerden birisini şu şekilde kurgulamıştır:

أشهدني الحق فيها (منامي) أعيان رسله كلهم من آدم إلى محمد صلى الله عليه وسلم جميعاً في مشهد أقيمت في قرطبة سنة 586 ولم يكلمني من تلك الطائفة إلا هودا عليه السلام فإنه أخبرني بسبب جمعيتهم وبشرني بأمر عظيم وقد بشرت على إثرها بأني ختم الولاية المحمدي وقد كان اجتماع الرسل و الأنبياء عليهم السلام من أجل تهنتني

“Allah, 586 yılında Kurtuba’da Hz. Âdem’den Hz. Muhammed’e kadar tüm peygamberlerini rüya âleminde bana gösterdi. Peygamberlerden sadece Hz. Hüd benimle konuştu. O toplanmalarının sebebini ve hakkımda çok hayırlı bir şeyin meydana geleceğini söyledi. Daha sonra da hatmu’l-vilâyeti’l-Muhammediyye²⁷ makamına çıkarıldığım söylendi. Tüm peygamberler, bu ‘âlî makamdan dolayı beni tebrik etmek için toplanmışlardı.”²⁸

Tasavvufî karakterler, söz konusu romanlarda mânevî güç ve kerametın yanında örnek bir hayata da sahip oldukları görülmektedir. Zira kendileri için kurgulanan profile bakıldığında çok takvalı oldukları, vakarla hareket ettikleri, her türlü günahıtan kaçındıkları, toplumsal sorunları çözmeye gayret ettikleri, ibadetlerde hassas davrandıkları ve her konuda ilkeli davranmaya çalıştıkları görülmektedir.²⁹ *Eyyâmu’l-insânî’s-seb’a* adlı romanında ilgili romanın kahramanlarından Muhammed Kâmil’in şahsında sūfîlerin bazı özelliklerine yer veren Abdülhakîm Kâsım, bu manada şu ifadeleri dile getirmiştir:

هو أكبر الدراويش سنا وأكملهم وقرا فارس الذكر في الليالي يستبدأ بصوته العميق... والصلوات على النبي ترى عدد حبات الرمال... حتى تنتهي دلائل الخيرات

“O, dervişlerin en yaşlısı, en vakarlı olanı ve en çok gece zikir yapanıydı. Cehri olarak zikir yaptığında adeta insanı büyüliyordu. Yorulmadan sürekli salavat ve Delîlü’l-hayrât

²³ Eş anlamlı olan kutub, veted ve gavs kavramları, Allah’ın velî kullarının başkanı ve âlemin mânevî idarecisi olduğuna inanılan kişidir. (Süleyman Ateş, “KUTUB”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 498-499.)

²⁴ Hasan, *Şeceretu’l-âbid*, 97.

²⁵ Kerîme Bükreş, *el-Vezâifü’s-serdiyye ve’d-delâliyyetü li’l-hitâbi’s-sûfî fi’r-rivâyeti’l-Arabîyyeti’l-mu’âsirati ‘Şecereti’l-âbid* li ‘Ammâr Ali Hasan nemûzec (Doktora Tezi, Muhammed Bûdiyâf el-Mesîle Üniversitesi, 2017), 153.

²⁶ Vedâatullah, “eş-Şahsiyyetü’s-sūfiyye fi edebi’t-Tâhir Vattâr rivâyetü ‘el-Veliyu’t-Tâhir’ nemûzec”, 190.

²⁷ Detay için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. el-Hasan el-Hakîm et-Tirmizî, *Kitabu Hatmi’l-Evliyâ*, thk. Osman İsmail Yahya, (Beyrut: el-Matbaatu’l-Kâsûliyye, ts.).

²⁸ Abdülilâh b. ‘Urfe, *Cebelü’l-Kâf*, 1. Baskı, (Rebât: Matbatü ‘Akrâş, 2002), 183-184.

²⁹ Detay için bk. Metlef, “et-Tecribu’s-sūfî fi’r-rivâyeti’l-Arabîyyeti’l-mu’âsire – ab’âduhü ve tecelliyâtuhü”, *Mecelletü’t-ta’limiyye*.

okurdu.”³⁰

Verilen örnekte sūfilerin mânevî yönüne işaret eden yazar, bu kapsamda onların vakarlı bir duruşa sahip olduklarını, çokça zikir yaptıklarını, salavat ve Delîlül-hayrât gibi kimi zikirlerle hassasiyetle yaklaştıklarını belirtmiştir.

Karakterin belli bir zaman da roman sahnesinde yaptığı eylem ve bu eylemi oluşturan nedensellik ağı şeklinde yorumlanabilen olay örgüsü, roman sanatının önemli yapı taşlarından. Bu sebeple roman sanatında ve tasavvufi romanda oynadığı role yakından bakılmalıdır.

4. OLAY ÖRGÜSÜ

Nesneler, olgular, olaylar ve kişiler arasındaki mantıklı nedensellik ağı şeklinde tanımlanan olay örgüsü,³¹ diğer romanlarda olduğu gibi tasavvufi romanlarda da vazgeçilmez önemli bir unsurdur.

Tasavvufi romanların bu şekilde isimlendirilmesinde esasen iki faktörün rol oynadığı görülmektedir. Söz konusu faktörlerinden ilki bu tür romanların kullandığı tasavvufi kelime, kavram ve üslup iken ikincisi de muhteva noktasında tasavvufi bir içeriğe sahip olmasıdır. Nitekim ilgili romanlara içerik açısından bakıldığında bazılarının, önde gelen sūfilerin hayatlarını bazılarının, tasavvufun toplumsal hayattaki yansımalarını bazılarının da tasavvufun derûnî âlemini konu aldığı görülmektedir.

Önemli sūfilerin hayat serencamını, toplumsal rollerini ve mânevî duruşlarını konu olan romanların başında edebî estetizmi ile 2015 yılında uluslararası Arabıc Booker edebiyat ödülünü alan Suudlu yazar Muhammed Hasan el-‘Alevân’ın kaleme aldığı *Mevtûn sağırun* (موت صغير) adlı romanı gelmektedir. Otobiyografik bir niteliğe sahip olan roman, başkahramanı İbnü'l-‘Arabî’nin hayatını konu almıştır. Doğumundan vefatına kadar hayatının her safhasına ışık tutan bu roman, İbnü'l-‘Arabî’nin XII. yüzyılda Endülüs’e bağlı Mürsiye şehrinde doğumundan XIII. yüzyılda Şam’da vefatına kadar uzanan geniş bir zaman aralığına hitap etmiştir. İbnü'l-‘Arabî’nin birçok yere yaptığı seyahatlere de yer veren roman, bu noktada Anadolu, Irak, Suriye, Hicâz, Mısır ve Mağrib’e olan seyahatlerine ve o ülkelerdeki farklı geleneklere değinmiştir. İbnü'l-‘Arabî’nin toplumsal hayatının yanında zengin mânevî dünyasına da işaret eden roman, bu meyanda tasavvufi düşünceye, kültüre; sūfilerin hayat anlayışına, aralarındaki ilişkilere ve ibadetlerine de yer vermiştir. Söz konusu dönemdeki sosyal sorunlara da yer veren roman, bu bağlamda o sırada bölgede hâkim güçlerden olan murâbitlar, muvahhidler ve frenkler arasındaki sert savaşa değinmiştir. Roman, olayları anlatırken çoğunlukla tarihsel gerçeklere bağlı kalmaya çalışmıştır.³²

Bazı romanlar da konu olarak tasavvufun derûnî âlemine ve mânevî hallerine değinmeyi tercih etmiştir. Bu minvalde kaleme alınan önemli romanlardan biri de üzerinde onlarca makale, doktora ve yüksek lisans tezinin yazıldığı *el-Veliyyu’t-Tâhir ye’üdü ilâ makâmi’z-zekî* adlı romandır. Bast-ı zaman, hulûl, ittihâd, gaybet, sekr, istigâse, tevessül, hadra, keşf, tasavvufi yedi sayısı ve keramet³³ gibi tasavvufi kavramlara atıfta bulunan yazar, bu kavramlar aracılığıyla tasavvufun hakikatine, yapısına ve derunî âlemine ışık tutmuştur.

Söz konusu romanda yukarıdaki tasavvufi kavramlardan hulûl ve ittihad kavramına ilginç bir örnekle yer veren yazar et-Tâhir Vattâr, romanın başkahramanı el-Veliyyü’t-Tâhir’in kâinattaki mevcûdât ile birleştiğini belirterek şatahâti sūfiyelerden³⁴ birine işaret etmek istemiştir.

وجدنا أنفسنا هناك. في الذرى، عند كل نجمة، وعند كل مجرة، وفي كل كوكب، فوق كل كتيان رمل، وفوق كل تلة من طين أو من حجر. فوق كل قمة جبل، في كل فج وجر، عرض البحار والمحيطات،

“Yaşadığımız o sıkıntılar bittiğinde artık kendimizi her yıldızın, galaksinin, gezegenin, tepenin, çamur birikintinin, taşın, dağın, denizin, okyanusun diğer bir ifadeyle her yerde kendimizi bulduk.”³⁵

Olay örgüsü bağlamında tasavvufi romanlarda dikkat çeken önemli hususlarda bir diğeri de epizotların âyetlerle temellendirilmesidir. Nitekim roman olaylarını temellendirmek,

³⁰ Kâsım, *Eyyâmu'l-insânî's-seb'a*, 53.

³¹ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 187.

³² Detay için bk. Muhammed Hasan el-‘Alevân, *Mevtûn sağır*, 1. Baskı, (Beirut: Dâru's-sâki, 2016.).

³³ Spesifik bir konuya yoğunlaşan bu çalışma, söz konusu tasavvufi kavramların detaylarına yer vermemiştir. İlgili kavramların detayı için bk. Kemalüddin Abdurrezzâk el-Kâşânî, *Islâhâtü's-Süfiyye*, thk. Muhammed Kemâl İbrahim Cafer, 2. Baskı, (Kum: İntişârâtü Bidâr, 1950); el-Kuşeyri, *Risâletü'l-Kuşeyri*.

³⁴ Şatahât; güçlü tecelli ve ilâhî feyzler karşısında kendinden geçen sūfilerin, zâhiri itibari ile akla ve şeriata aykırı olan sözleridir. (Ethem Cebecioğlu, “Şatahât İbarelerinin Anlaşılmasına Doğru: Metodik Bir Deneme”, *Tasavvuf: İlmî Ve Akademik Araştırma Dergisi*, 17, (2006), 7.)

³⁵ Wattpad, et-Tâhir Vattâr - el-Veliyyü't-Tâhir ye'üdü ilâ makâmi'z-zekî.

verilmek istenen mesajı güçlendirmek ve roman dilini çeşitlendirmek için bazı tasavvufî romanlarda âyetlere yoğun bir şekilde atıfta bulunulmuştur. Bu türden örnekler, özellikle *el-Veliyyu't-Tâhir ye'üdü ilâ makâmi'z-zekî*, *Şeceretu'l-'âbid* (شجرة العابد) ve *Tavâsînü'l-Gazzâlî* adlı romanlarda daha fazla bulunmaktadır.

Zaman, mekân, karakter ve olay örgüsü gibi yapısal öğelerin tasavvufî romanda nasıl kurgulandığına değindikten sonra bu roman türünün dil ve üslûp noktasında nasıl kurgulandığına işaret edilecektir.

5. DİL VE ÜSLÛP

Bir roman çalışmasının edebî değerini artıran, okur nezdinde kendisine karşı bir teveccüh meydana getiren, kısaca onu anlamlı kılan unsurların başında kullanılan dil ve üslûp gelmektedir. Dil ve üslûbun değinilen öneminden dolayı roman yazarları, kaleme aldıkları çalışmalarında kullandıkları kelime ve üslûp noktasında aşırı hassasiyet göstermişlerdir.³⁶ Ancak kullanılan dil ve üslûp, romanın türüne göre değişebilmektedir. Nitekim her roman türü, kendine has bir terminoloji ve terkip kullanmıştır.

Çalışmaya konu olan tasavvufî romanlara bu zâviyeden bakıldığında yoğun bir şekilde tasavvufî bir dilin kullanıldığı görülmektedir. Sûfilerin kendi aralarında kullanmış oldukları bu dil; toplumda kullanılan dilden biraz daha farklı olabilmektedir. Zâhirî anlamı dışında bazen farklı anlamlarda kullanılan bu dil, birçok kelimeye farklı anlamlar yükleyebilmektedir. Mesela açlık kelimesi, toplumda aç olma ve yemeğe ihtiyaç duyma durumunda kullanılırken tasavvufî romanlarda mânevî açlık anlamında kullanıldığını görmek mümkündür. *Şeceretü'l-'âbid* adlı romanında bu kullanım örneklerine yer veren 'Ammâr Ali Hasan, ilgili örneklerin birinde şöyle demiştir:

عدت إلى الشيخ بسام فأخذني إلى صناديق الكتب وجلست إليها أعب منها وأنا جائع حتى صفت روعي وقت مذمولا بما وعيت

"Şeyh Bessâm'a döndüm. Şeyh, beni kitap dolabının yanına götürdü, ben de ruhum arıncaya kadar başladım onlardan yudumlamaya zira ben çok aç ve susuzdum. Okuduğum bilgilerden adeta kendimden geçtim."³⁷

Değinilen örnekte tasavvufî bir dil kullanan yazar, kitap okumayı yudumlamayla ifade etmiş ve ilme karşı duyulan özlemi açlık ve susuzlukla açıklamıştır. Bu tür kullanımlar, değinilen romanın yanında diğer tasavvufî romanlarda da bulunmaktadır.

Diğer roman türlerinin aksine tasavvufî romanlarda çok farklı bir terminolojinin kullanıldığını dikkat çekmektedir. Söz konusu itasavvufî terminolojiye şeyh, velî, mürşid, mürid, gavs, kutub, bast-ı zaman, tay-i mekân, keramet, tekke, vuslat, sahv, keşf, bâtin, makâm, hulul, vecd, sekr, kabz, murâkabe, bast, mücâhede, uzlet ve râbita gibi bazı kavramlar örnek olarak gösterilebilir.³⁸ *Şeceretü'l-'âbid* adlı romanında bu tür kavramlara ağırlık veren 'Ammâr Ali Hasan, bu kapsamda ilgili kitabının farklı yerlerinde şöyle demiştir:

ستتذكر كل هذا في أيام لا تعد ولا تحصى وأنت ذائب في نور يملأ أرجاء خلوتك الطويلة... وفاضت عيناى بدموع غزيرة وتاه عقلي

...بقيت بين صحو ونوم وحضور وغياب ووعي وسكرو وشعرت أن الزمن توقف

"Sen, halvet sırasında seni kaplayan o nur içerisinde erirken tüm bunları sayısız defa hatırlayacaksın... O sırada gözyaşlarım sel oldu ve divaneye döndüm... Ruh haletim sahv, nevm, huzur, giyâb, şuur ve sekr arasında gidip geldi. Benim için adeta zaman durmuştu."³⁹

Söz konusu romanında tasavvufî kavramlara sık sık atıfta bulunan yazar, örnekte de görüldüğü üzere halvet, sahv ve giyâb gibi tasavvufî kelimelerin yanında "divaneye dönme" ve "nur içerisinde erime" gibi tasavvufî ifadelerle de yer vermiştir.

Tasavvufî romanlarda üslûp noktasında dikkat çeken önemli hususlardan birisi de vaaz nitelikli bir üslûba geniş bir şekilde yer vermesidir.⁴⁰ Esasen bu üslûp biçimi, söz konusu romanlar için garip karşılanacak bir durum değildir. Çünkü irşâd, tebliğ ve vaaz olguları tasavvufta önemli bir konuma sahiptir. Sâlik, şeyhin irşâdıyla tasavvufî âlemde yol alabilmekte ve vaazıyla bu âlem hakkında bilgilenmektedir. Bu anlamdaki bir üslûp biçimini kullanan Faslı yazar Sâlim Himmîş, kaleme aldığı *Mecnûnu'l-hukmi* (مجنون الحكم) adlı romanında şöyle demiştir:

أدعوكم الآن إلى قراءة الفاتحة قبل أن نقيم الصلاة ثم نفترق على أمل اللقاء في فجر منتصف شوال وهو يوم انطلاق قوافلنا لخوض

الجهاد المقدس قرأ الفاتحة بإكبار وخشوع ثم نزلوا لأداء صلاة العشاء قبل أن يعود كل واحد إلى مستقر راحته

"Namaz kılmadan önce şimdi sizi Fâtiha okumaya davet ediyorum. Sonra da önümüzdeki şevval ayının on beşinci günün sabahında tekrar buluşmak ümidiyle dağılalım. O

³⁶ Bûdâvud, el-Lugatü's-süfiyye 'inde Cemâl el-Gitâni, *Mecelletü'l-havliyyâti't-turâs*, 24.

³⁷ Hasan, *Şeceretü'l-'âbid*, 334.

³⁸ Bu kavramlarla ilgili detaylı bilgi için bk. el-Kâşânî, *Istlâhâtü's-Süfiyye*.

³⁹ Hasan, *Şeceretü'l-'âbid*, 10.

⁴⁰ Metlef, "et-Tecribü's-süfi fi'r-rivâyeti'l-Arabiyyeti'l-mu'asire – ab'âduhü ve tecelliyâtuhü", 149.

gün ordumuzun mukaddes cihada çıkacağı gündür.' Bunun üzerine tümü, tam bir huşu içerisinde Fâtiha okudu ve evlerinde dinlenmeye çekilmeden önce yatsı namazı için mescide yöneldiler.⁴¹

Tasavvufî romanların kullandığı kendine has terminoloji, bu romanların isimlerine de yansımıştır. *Şeceretü'l-âbid, et-Tarîk, el-Veliyu't-Tâhir ye'üdü ilâ makâmî'z-zekî, et-Tecelliyât, Hâtifu'l-magîb* (1992) *ed-Derâviş ya'üdüne mine'l-menfâ* (1992), *Fusûsu't-tiye* (2005) *Bâbu'l-Hîra* (2006) *Ebnâü's-semâ* (2010) *Cebelü Kâf, Bilâdü sâd, el-Hevâmîm* (2010), *Tavâsinü'l-Gazzâlî, Yâsîn kalbu'l-hilâfeti* (2013) *Tavku sirri'l-mehabbeti: Siretu'l-'işki 'inde İbn Hazîm* (2015) ve *Nûn* (2008) gibi romanların isimlerinden de görüldüğü üzere her biri, tasavvufun farklı unsurlarına doğrudan veya dolaylı olarak işaret etmektedir. Nitekim *Şeceretü'l-âbid, et-Tarîk, el-Veliyu't-Tâhir...*, *et-Tecelliyât ve ed-Derâviş...* gibi roman isimleri doğrudan tasavvufa işaret ederken *Cebelü Kâf, Bilâdü sâd, el-Hevâmîm, Tavâsinü'l-Gazzâlî ve Nûn* gibi mukattaa harfleri şeklindeki isimler de tasavvufun sırlı alemine işaret etmektedir. Diğer taraftan *Tavku sirri'l-mehabbeti...*, *Yâsîn kalbu'l-hilâfeti, Bâbu'l-Hîra ve Hâtifu'l-magîb* gibi romanların her birisi de tasavvufun farklı yönlerine atıfta bulunmaktadır.

Dil ve üslûbun yanında kurgunun diğer bir unsuru da diyaloglardır. Okuyucuyu roman havasına katan, karakterlerle tanıştıran ve roman dilini çeşitlendiren diyalogların tasavvufî romanlarda aldığı şekle değinmek çalışmamızı anlamlandıracaktır.

6. DİYALOGLAR

Roman sanatında bir karakterin kendisi ve başkasıyla metin içerisinde bulunan bir epizodu bir noktadan diğerine taşıması şeklinde ifade edilen diyalog, okuyucuyu roman kahramanı ile buluşturmakta ve roman kahramanının düşünceleri ve kültürü hakkında kendisine önemli bilgiler sunmaktadır.⁴² Doğru bir şekilde kurgulanmış bir diyalog; roman karakterinin iç dünyasını şeffaf bir şekilde yansıtmaya, epizotlara derinlik kazandırma, anlatımı dinamik kılma ve okura mesajı daha açık bir dille aktarma bağlamında önemli bir role sahiptir.⁴³

İşaret edilen öneminden dolayı tasavvufî romanlar dâhil tüm roman türlerinde diyaloglar özenle kurgulanmıştır. Ancak söz konusu diyaloglar, her roman türünün edebî hassasiyetleri doğrultusunda şekillenmiştir. Tasavvufî romanlara bu çerçeveden bakıldığında diyalogların tasavvufî bir anlayışla kurgulandığı görülmektedir. Şöyle ki: diyalog cümleleri çoğunlukla veciz ifadelerden oluşmakta, anlam olarak tasavvufî öğretileri içermekte ve tasavvufî bir terminoloji ile kurulmaktadır. Bu niteliklere sahip bir diyalog, *Şeceretü'l-âbid* adlı romanda şu ifadelerle yer almıştır:

- اترك هذه (التفاسير) وراء ظهرك واجمع ما أردت أن تحيط به من آيات وضعها أمام عينيك

- وكل هذا؟

- محاولات بشرية لكن الحقيقة شيء آخر

- الحقيقة؟

- سر وراءها يا ولدي فأنت خلقت لهذا الطريق

- كيف أراه يا شيخنا

- جاهد نفسك وخل الدنيا وراء ظهرك

“ – Bunları (tefsirleri) bırak! Ve anlamak istediğin âyetlere dikkatlice bak!

– Peki, tüm bu tefsirler ne olacak?

– Bunların tümü beşerî çalışmalardır. Hakikat ise çok farklı bir şeydir.

– Hakikat mi?

– Evet, hakikat bu tefsirlerin ardında gizlenen tasavvufî bir sırdır. Sen bu sırra ulaşmak için yaratılmışsın.

– O sırra nasıl ulaşabilirim?

– Nefsinle mücadele et ve dünyayı terk et!”⁴⁴

Öte yandan tasavvufî romanlara özellikle psikolojik romanların önemli bir anlatım tekniği olan iç diyaloglar noktasında bakıldığında dış diyalog gibi iç diyalogların da tasavvufî bir anlayışla şekillendiği, sūfînin nefis muhasebesi yaptığı, ilâhî münâcâtın ön plana çıktığı görülmektedir. Yukarıda kendisine atıfta bulunan *Şeceretü'l-âbid* adlı roman, tasavvufî bir iç diyaloga ilişkin şu örneğe yer vermiştir:

هل أموت غريبا ليس هناك ما يدهش أبدا فقد عشت غريبا والغربة زادي أينما حللت غريب في المحروسة بين تلاميذ الشيخ القتاوي

⁴¹ Sâlim Himmîş, *Mecnûnu'l-hukmi*, (Kahire: Âfâku'l-kitabe, 1998), 175.

⁴² Ethem Demir, *Ali Ahmed Bâkesîr ve Romancılığı*, (Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2018), 138.

⁴³ Emine Duman, *İbrahim Yıldırım'ın "Kuşevî'nin Efendisi" Romanında Dil ve Anlatım*, (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2013), 42.

⁴⁴ Hasan, *Şeceretü'l-âbid*, 343-344.

و غريب هناك...

“Ben, böyle gurbette inzivâya çekilmiş bir halde mi öleceğim? Aslında benim açımдан garip karşılanacak bir durum değildir. Zira ben hayatımı nünzevî bir şekilde geçirdim. Nereye gidersem inzivâ yanımdaki azığımdır. Şeyh Konâvî'nin talebeleri arasındayken de ve daha başka yerlerdeyken de hep münzevî bir hayat yaşıyordum.”⁴⁵

SONUÇ

Tarihî derinliğe, zengin kelime hazinesine ve meramı dile getirme noktasında güçlü bir ifade çeşitliliğine sahip Arap edebiyatında, uzun süre şiir ön planda olmuştur. Ancak insanın değişen edebî zevkiyle son yüzyılda roman, öne çıkmıştır. Tarihî roman türü ile başlayan roman sanatı ise dönemlerin hâkim anlayışları doğrultusunda zamanla çeşitlenerek edebî yolculuğunu sürdürmüştür. Nitekim Arap toplumunun çeşitli sosyal ve siyasî sorunlarla karşı karşıya bulunduğu bir dönemde, dikkatleri huzurlu bir âleme çeken tasavvufî roman türü, ortaya çıkmıştır.

Tema ve roman tekniği açısından yeni bir edebî tür olarak ortaya çıkan söz konusu tasavvufî roman, İslâm'ın tarihî kültürel ve tasavvufî mirasını yeniden yorumlamaya çalışmıştır. Tema noktasında okuru ilgili mirasla buluşturmaya ve bu anlayışla onu bilinçlendirmeye çalışan tasavvufî roman, teknik unsurlarını da bu yönde şekillendirmiştir. Zira ilgili romanın yapısal ve yardımcı unsurları olan zaman, mekân, karakter, olay örgüsü, dil ve diyaloglara bakıldığında diğer romanlardan farklı olarak özellikle tasavvufî bir anlayışla kurgulandığı görülmektedir. Bu noktadaki farklı edebî tercihiyle roman tekniğine farklı bir bakış açısı kazandıran tasavvufî roman, son çeyrek asırda oldukça popüler olmuştur.

Bast-ı zamanla romandaki zamanı, mâkam ve sūfilere ev sahipliği yapan tarihî şehirlerle mekânı; şeyh, gavs ve kutub gibi tasavvufî şahsiyetlerle de karakterleri çeşitlendiren tasavvufî roman, İslâm'ın kültürel mirasıyla roman epizotlarını zenginleştirmiştir. Söz konusu çeşitliliği, kullandığı dil, üslûp ve diyaloglarda da uygulayan bu roman türü, bu kapsamda ruha dokunan çok sayıda tasavvufî kelime, kavram ve ifade biçimine yer vermiştir.

Kaynaklar

- ‘Alevân, Muhammed Hasan. *Mevtûn sağîr*. 1. Baskı. Beyrut: Dâru’s-sâki, 2016.
- Ateş, Süleyman. “KUTUB”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 498 - 499. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- ‘Udvânî, Sa’d ‘Avde Hasan. *eş-Şahsiyye fî a’mâli Ahmed Refik ‘Avad er-rivâiyye: Dirârese fî dev’îl-menâhici’n-nakdiyye*. Yüksek Lisans Tezi, Gazze İslâm Üniversitesi, 2014.
- Bilgarbî, Abdulkadir. *el-Bünyetü’z-zamaniyye fî’r-rivâye*. Yüksek Lisans Tezi, Cezâir Üniversitesi, 2006.
- Bûdâvud, Vuznânî. el-Lugatü’s-sûfiyye ‘inde Cemâl el-Gitânî, *Mecelletü’l-havliyyâti’t-turâs* 6 (2006): 23-34.
- Bûkreş, Kerime. *el-Vezâifü’s-serdiyye ve’d-delâliyyetü li’l-hitâbi’s-sûfi fî’r-rivâyeti’l-Arabiyyeti’l-mu‘âsirati ‘Şecereti’l-‘âbid’ li ‘Ammâr Alî Hasan nemûzec*. Doktora Tezi, Muhammed Bûdiyâf el-Mesile Üniversitesi, 2017.
- Cebecioğlu, Ethem. “Şatahât İbarelerinin Anlaşılmasına Doğru: Metodik Bir Deneme”. *Tasavvuf: İlmî Ve Akademik Araştırma Dergisi*. 17. (2006): 7-27.
- Çetin, Nurullah. *Roman Çözümleme Yöntemi*. 10. Baskı. Ankara: Öncü Yayınları, 2009.
- Ceylan, Semih. “VAKİT”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 491- 492. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Dayf, Şevki. *el-Edebu’l-Arabiyyi’l-mu‘âsırı fî Mısır*. Kahire: Dâru’l-Maârif, ts.
- Demir, Ethem. *Alî Ahmed Bâkesîr ve Romancılığı*. Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2018.
- Duman, Emine. *İbrahim Yıldırım’ın “Kuşevî’nin Efendisi” Romanında Dil ve Anlatım*. Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakfı Üniversitesi, 2013.
- el-İttihâd. “er-Rivâyetü’s-sûfiyye...mevsimü’l-hicreti ile’l-gaybiyyât”. Erişim: 15 Mart 2019. <https://www.alittihad.ae/article/48498/2016>.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: İfav Yayınları, 1994.

⁴⁵ Hasan, *Şeceretü’l-‘âbid*, 376.

- Hasan, ‘Ammâr Ali. *Şeceretü’l-‘âbid*. 1. Baskı. Kahire: Dâru’ş-Şurûk, 2011.
- Himmîş, Sâlim. *Mecnûnu’l-hukmi*. Kahire: Âfâku’l-kitabe, 1998.
- İbn ‘Urfe, Abdülilâh. *Cebelü’l-Kâf*. 1. Baskı. Rebât: Matbatü ‘Akrâş, 2002.
- İbn ‘Urfe, Abdülilâh. *Tavâsinü’l-Gazzâlî*. 1. Baskı. Beyrut: Dâru’l-Âdâb, 2011.
- Kâşânî, Kemalüddin Abdurrezzâk. *Istilâhâtü’s-Süfiyye*. thk. Muhammed Kemâl İbrahim Cafer. 2. Baskı. Kum: İntişârâtü Bidâr, 1950.
- Kâşânî, Kemalüddin Abdurrezzâk. *Letâifu’l-i’lâm fi işârâti ehli’l-ilhâm*. thk. Ahmed İbrahim es-Sâiyih. 1. Baskı. Kahire: Mektebetü’s-Sakâfeti’d-Dîniyye, 2005.
- Kâsım, Abdülhakîm. *Eyyâmu’l-insâni’s-seb’a*. Kahire: Dâru’ş-Şurûk, 1965.
- Kuşeyri, Ebu’l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Risâletü’l-Kuşeyri*, thk. Abdülhalîm Mahmud - Mahmud b. Şerif. Kahire: Metâbi’u Müesseseti Dâri’ş-Şa’b, 1989.
- Metlef, Âsiye. “et-Tecrîbu’s-süfi fi’r-rivâyeti’l-Arabiyyeti’l-mu’asire – ab’âduhü ve tecelliyâtuhü”, *Mecelletü’t-ta’lîmiyye* 4/10 (Mayıs 2017):186-202.
- Necâhî, Neclâ. “Delâletü’l-me’âlimi’l-mekânîyye fi’s-serdi’l-irfânî beyne’t-târihi ve’l-mutehayyel rivâyetü’l-havâmîm li ‘Abdililâh b. ‘Urfe inmûzec”. *Mecelletü’l-allâme* 1/1 (Ocak 2016):183-195.
- Rukkâbî, Abdülhâlik. *Sabi’u’l-eyyâmi’l-halk*. 4. Baskı. Beyrut: el-Müessesetü’l-Arabiyyetü li’d-Dirâseti ve’n-Neşri, 2011.
- Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. el-Hasan el-Hakîm. *Kitabu Hatmi’l-Evliyâ*. thk. Osman İsmail Yahya. Beyrut: el-Matbaatu’l-Kâsûlikiyye, ts.
- Sekâfât. “et-Tehâvvulâtü’l-ma’rifîyyetü’l-cedîde fi’r-rivâyeti’l-Arabiyye be’de 1990 milâdi”. Erişim: 15 Mart 2019. <http://thaqafat.com/2015/06/26311>.
- Vedâatüllah, Âsiyê Muhammed. “eş-Şahsiyyetü’s-süfiyye fi edebi’t-Tâhir Vattâr rivâyetü ‘el-Veliyu’t-Tâhir’ nemûzec”. *Mecelletü’l-ulûmi’l-insâniyye* 14. (Şubat 2014): 186-202.
- Verârî, Abdullatif. “er-Rivâyetü’l-irfâniyye: Kadâya’n-nevî, el-kitâbe ve’l-mutahayyel”. *Mecelletü zevât* 10 (Mayıs 2015): 10-15.
- Wattpad. et-Tâhir Vattâr - el-Veliyu’t-Tâhir ye’üdü ilâ makâmi’z-zekî. Erişim: 22 Mart 2019. <https://www.wattpad.com/428143-الطاهر-وطار-الولي-الطاهر-يعود-إلى-مقامه-الزكي>.
- Zeytûnî, Latîf. *Mu’cemu mustalahâti nakdi’r-rivâye*. 1. Baskı. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 2002.

The Plot and Fiction of Arabic Sufism Novels

Abstract

The novel, which is the rising value of Arabic literature, expresses the society and curiosity that attracts the most attention of the last century and reflects the social interaction of the individual. In the course of time, the art of novel, which continued its trend of success as theme and technically rich, has acquired the type of mysticism like other species. This novel which aims to revive the cultural heritage of Islam and establish a personality in this sense has brought a new voice to the art of novel. In this sense, the mystical journey, which includes spiritual journeys in the form of a leech, in which Sufis appear, in order to win vecd, sahv, satr ve murâkaba. This type of novel which examines the Islamic life and social roles of Sufism, as well as spiritual states of Sufism, has been found in the sociocultural depiction of Sufism, which has deeply influenced the Islamic community for centuries. In the last half century, the body of the type of novel that develops and evolves has attracted considerable attention with its thematic specificity as well as its lore understanding in the point of novel technique. The mystical novel, which reinterprets the structural elements of the novel, time, space, character and plot with a mystical approach, has given a mystical meaning to these This type of novel, which includes different uses of time, such as speeding up, slowing down, advancing, and reversing time, has also included a different time-use, such as the bast-time, which can only be found in mystical understanding. In this context, the mystical novel, which manifests its difference in space, character and plot, has brought many innovations to the art of the novel. The mystical novel, which takes a unique color into the structure of the novel by using the different techniques and novel elements it uses, also reflects this specificity in the fiction of the novel. Using the concept of mysticism like discovery, vuslat, sahv, vacd, râbita and caydream, he mentioned that this novel genre, which follows a different path in novel language and style, has followed a unique path in dialogues with the speeches of the dervishes. This study examines the novel of Arab Sufism from a technical point of view has shed light on different aspects of the new opening of the novel. This article, which has a pioneering role in this sense, has proved the originality of this type of novel in its exemplary reference to the structural and fictional elements of the Sufi novel.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Modern Arab Novel, Sufi Novel, Elements of the Sufi Novel, Novel Technique.